

YERYÜZÜNÜN NÜFUSLANMASI SÜRECİNDE GELİŞME EVRELERİ

Ümit Sergün

PALEOLİTİK DEVREDE NÜFUS

Yeryüzünde 1 milyon yıldan beri var olduğunu bildiğimiz insan, nüfuslanma olarak isimlendirdiğimiz çoğalmını son 7-8 bin yıllık dönemde gerçekleştirmiştir.

Çok uzun devreler esas alındığında dünya nüfusunda, kesintili de olsa, önemsiz derecede bir artışın meydana geldiği ileri sürülmektedir. Ancak zaman zaman ortaya çıkan kıtlık ve salgın hastalıkların dünya nüfusunda kısa süreler içinde duraklamalar hatta eksilmeler meydana getirdiği de kesindir. Lokal olarak ortaya çıkan bu duraklama ve eksilmeler geçmiş dönemlerde nüfus artışını önleyen en önemli olumsuz faktörler olarak görülür. Ayrıca ilkel yaşam şartlarında ortalama insan ömrünün ancak 20-25 yıl kadar olması nüfuslanmanın minimum ölçülerde kalmasının diğer nedenidir. Böylece ölüm oranının maksimum seviyede seyrettiği kesin olan yüzbinlerce yıllık uzun bir devrede doğal olarak nüfus 1/100,000 gibi çok küçük değerde artış gösterebilmiştir. Bu nedenle, Paleolitik olarak bilinen bu devreye nüfus gelişmeleri açısından statik (duragan) devre denmektedir. Toplayıcılık ekonomisinin egemen olduğu ziraat öncesi bu devrede, insanoglu yerleşik hayat düzenine geçememiş ve bu tür hayat tarzını Neolitik başlarına kadar sürdürmüştür.

Bulunan insan iskeletleri üzerinde yapılan araştırmalar, ilk insanın Paleolitik başlarında görüldüğünü ortaya koyuyor. 1 milyon yıl devam ettiği kabul edilen bu devre sonunda, Neolitik başlarında, dünya nüfusunun ancak 86 milyon olduğu sanılmaktadır. Neolitikle

başlayan gelişmeler sonrasında ise dünya nüfusunda belirgin bir ilerlemenin meydana geldiği kabul edilmektedir. Bu nedenle Neolitik Devre, her alanda gelişmelerin başladığı bir devre olarak bilinmesi yanında nüfuslanma açısından da, bir sıçrama basamağı olarak ayırdedilir.

NÜFUSLANMA SÜRECİNDE NEOLİTİK DEVRE

Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde değişik tarihlerde başlayan yerleşik hayat, Orta Taş Devri (Mezolitik) toplumlarının ancak ziraate geçişlerinden sonra mümkün olabilmıştır. İnsanlık tarihinde Neolitik evrim olarak belirlenen bu aşama aynı zamanda toplumların sosyo ekonomik yapılarında da büyük ilerlemelerin görüldüğü bir devrin başlangıcı olarak kabul edilir. Bu aşama ile toprağa bağlanan insanlar toplu yaşama kurallarının gereği olarak safha safha izlenebilen ilerlemeler göstermişler ve daha sonraları her alanda ilk üretimin başladığı Eski Tunç Çağına ve daha sonra da Orta ve Son Tunç Çağlarına geçerek tarih devirlerine girmişlerdir.

Bu çağların en büyük özellikleri, Eski Tunç Çağında ziraat yanında küçük zanaat faaliyetlerinin görülmesi ve ilk boy egemenliklerinin kurulmasıdır. Daha sonraki Orta ve Son Tunç Çağlarında ise köy yerleşmeleri arasında merkez niteliğe sahip daha büyük yerleşmeler ortaya çıkmış, örgütlenmiş uygar devletler egemenlik kazanmış ve ekonomik bakımdan her alanda ilk üretim başlamıştır.

Sedenter hayatın başlangıcı olarak kabul ettiğimiz, ilk üretim safhasını da içeren bu Neolitik evrimin Kıt'a bölgelere göre ayrı tarihlerde başladığı arkeolojik kazıların ve bu kazılarda ortaya çıkarılan buluntuların ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu durum, dünya nüfuslanma olgusunun, tıpkı günümüzde olduğu gibi, Neolitik'de de bölgesel hatta yöresel bir olgu olduğunu gösterir.

Yerleşik hayatın temel nedenini teşkil eden ziraat, ziraate müsait alanlarda yerleşme gelişimine imkan verdirirken, nüfusun da aynı alanlarda çoğalmasına olanak verdirir. Ayrıca Neolitiğe geçiş, yeryüzü bütününde aynı anda başlamadığına göre, nüfusdaki bu gelişmelerin de dünyanın farklı bölgelerinde farklı tarihlerde meydana geldiği ileri sürülebilir. Nitekim tarih öncesine ait kayıtlarda Neolitiğe geçiş tarihinin Anadolu'da M.Ö. 6-7 bin yıl öncesine

indiğini ve bu tarihin Neolitiğe geçişte en erken tarih olduğunu anlıyoruz. Bu nedenle Neolitik Devrede nüfusda meydana gelen gelişmeler hem lokal boyutlarda olmuştur ve hem de aralıklarla meydana gelmiştir. Bu durum nüfusun yeryüzü bütümünde daha hızlı olabilecek çoğalmasını büyük ölçüde engellemiştir.

Paleolitikde 1/100,000 derecesinde arttığını sandığımız dünya nüfusu, Neolitik Devrede ve hatta daha sonraki tarih çağlarında belirtilen bu nedenlerle ilgili olarak, ancak % 1-2 gibi değerlerde artış gösterebilmiştir. Neolitik başlarında 86 milyon olduğu sanılan dünya nüfusu bu ağır gelişme temposu sonucu, 1650 yılına gelindiğinde ancak 550 milyon civarına ulaşabilmiştir.

1650 yılı yeryüzünde tekrardan büyük değişimlerin olduğu bir devrin başlangıcı olarak kabul edilir. Üretim sistemlerinde önemli değişmelerin meydana geldiği bu yeni devrede köy-şehir dağılımında ve bu merkezlerdeki nüfus sayılarında şehirler lehine gelişmeler olmuş, özellikle şehir insanının yaşam tarzı, ortaya çıkan yeni olanaklarla, kır insanının yaşam tarzından farklılıklar göstermiştir. Bu yeni gelişmeler kuşkusuz nüfuslanma üzerinde de etkisini göstermiştir. Ölümlerin azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan nüfuslanma, gösterdiği boyutlar itibarı ile bu devreye ayrıca özellik kazandırmıştır. Bu nedenle dünya nüfuslanma sürecinde 1650 yılı, yeni bir nüfuslanma döneminin de başlangıcı olarak kabul edilir.

1650 YILI SONRASI NÜFUSLANMA HAREKETLERİ

1650 yılı ile başlayan devreye endüstri, bilim, sosyal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan gelişmelerin ve yenileşmelerin meydana geldiği bir devre olması nedeni ile Modern Devre denmiştir. Başlangıçta İngiltere'de sonraları Kıt'a Avrupasında yayılan bu gelişmeler beraberinde o güne kadar görülmemiş hızlı bir nüfuslanmayı da getirmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekir ki dünyanın geri kalan alanlarında böylesi bir nüfuslanmanın görülmesi tarihi oldukça ilerdedir. Bu nedenle 1650 yılını takip eden devrede meydana gelmiş olan bu nüfuslanma hareketleri de tıpkı Neolitikde başlayan nüfuslanma hareketleri gibi lokal boyutlardadır. Bu nedenle yukarıda belirtilen alanlarda ortaya çıkan nüfuslanma, o yıllara kadar görül-

memiş boyutlarda olmasına karşın, dünya nüfusundaki katkısı açısından fazlaca önemli sayılamaz.

Dünya ülkelerinin çoğunluğunun hızlı nüfuslanma olayına katılması tarihi çok daha sonraki yıllardadır. Nitekim 1950 yılında % 0.8 civarında olan dünya nüfus artışı bu tarihten sonra tekrardan hızlanmış ve 1980 yılına gelindiğinde % 0.19 a ulaşmıştır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin de nüfuslanma olayına hızlı bir şekilde katılmasının sonucudur. Onun içindir ki nüfuslanma sürecinde tekrardan bir aşamanın meydana geldiği 1950 yılı sonrası devre ayrı bir nüfuslanma dönemi olarak kabul edilir. Bu nedenle aşağıda önce 1650-1950 yılları arasındaki devrede nüfus gelişmeleri incelenecek daha sonra ise 1950 sonrası nüfus gelişmelerine yer verilecektir.

1650-1950 YILLARI ARASINDA NÜFUSLANMA

1650 yılı sonrasında dünya nüfusunda, az da olsa, bir evvelki döneme oranla daha hızlı bir nüfuslanma gözlenmektedir. Ancak asıl önemli olan, bu dönemde endüstrileşme yolunda gelişme gösteren ülkelerin, nüfuslanma yolunda da hızlı bir süreç içine girmiş olmalarıdır. Nitekim 1650-1750 yılları arasında dünya nüfusu % 0.3-4 derecesinde artış gösterirken endüstrileşen ülkelerde bu oran daha fazladır. 1850 yılına gelindiğinde endüstrileşen ülkelerdeki nüfus artışı ile dünya nüfus artışı oranı arasındaki fark en yüksek derecededir. Yine bu yıllarda dünyanın diğer ülkelerinde nüfuslanma derecesi, endüstrileşen ülkelerdekini yarısından daha azdır. Bu durum, bu yıllarda dünyanın diğer ülkelerinde henüz hızlı bir nüfuslanma içine girilmediğini işaret eder. Yine bu durum, dünya nüfus artışının, endüstrileşen ülkelerdeki nüfus artışından geride kalmasının da nedenidir.

1650-1950 Yılları Arasında Dünya Nüfus Artışı

1650-1750	yılları	arası	yıllık	artış	hızı	% 0.3
1750-1800	»	»	»	»	»	% 0.4
1800-1850	»	»	»	»	»	% 0.5
1850-1900	»	»	»	»	»	% 0.6
1900-1950	»	»	»	»	»	% 0.8

Dünya nüfusunda izlenen bu olay, aniden ortaya çıkışı ve hızlı gelişme göstermesi ile 19.uncu yüzyıl düşünürlerinin dikkatini çekmiş ve bunlar tarafından dikkatle izlenerek bilimsel yöntemlerle ele alınmasına, sonuçlar çıkarılmasına neden olmuştur.

Nüfuslanma olayında ilk dikkat çeken hususları şu şekilde özetlemek mümkündür.

a — 1650 Yılı sonrasında ortaya çıkan nüfus artışı, gerçekte yeryüzü bütününde ortaya çıkmış bir olay değildir. Bu dönemdeki nüfus artışı ilk olarak İngiltere’de başlamış ve giderek Batı Avrupa, Orta Avrupa ve daha sonra da Anglo Sakson nüfusun yeni yeni yerleştiği diğer kıt’aların küçük bölümlerinde görülmüştür.

b — 1650 Yılı sonrasında nüfus artışının görüldüğü bu alanlarda ekonomik ve sosyal hayatta büyük değişimler meydana gelmektedir. Bu nedenle ekonomik gelişmelerle nüfus artışı arasında bir ilişki olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

c — Nüfus artışının görüldüğü bütün bu alanlarda ölüm oranında düşme olduğu kesindir. Böylece olayı yaratan faktör, doğum artışından çok ölümlerdeki azalmadır. Bu da nüfus artışı ile ekonomik ve sosyal gelişmeler arasında kuvvetli bir bağ olduğunu ayrıca ortaya koyuyor.

d — Nüfus artışı, alansal dağılışı bakımından incelendiğinde, ekonomik gelişme alanlarının dağılışı ile paralellik içinde olduğu gözlenmektedir. Örneğin endüstrileşme hareketlerinin ilk olarak ortaya çıktığı İngiltere, aynı zamanda nüfuslanma hareketlerinin de ilk görüldüğü ülke durumundadır. Diğer ülkeler, özellikle Batı Avrupa Ülkeleri bu hareketlerin her ikisine de yani endüstrileşme ve nüfuslanma hareketlerine daha ilerki bir dönemde sahne olmuşlardır.

Bütün bu özellikleri nedeni ile 1650 yılı sonrasında ortaya çıkan nüfuslanma, yeryüzü genelinde ortaya çıkmış bir süreç olarak kabul edilemez. Yeryüzünün küçük bir bölümünde başlayan, ancak hızının büyüklüğü bakımından önem taşıyan bu olay, sanayileşme sürecine girmiş ve bu yolda başarılı olmuş ülkelerin tipik bir demografik özelliğidir.

Bu yıllarda, yani 1650 tarihini takip eden yıllarda, dünyanın diğer bölgelerinde ekonomik yapı henüz bir değişme göstermediği gibi,

gelişen ülkelerin imkanlarına da henüz kapalıdır. Yani bu bölgelerde başka bir ifade ile kapalı ekonomi egemendir.

Bu durum dünyanın geri kalan alanında nüfus özelliklerinin değişme göstermemesinin başta gelen nedenidir. Böylece dünya nüfusunda ortaya çıkan artış, doğal olarak, endüstrileşmiş ülkelerde meydana gelen hızlı nüfuslanmanın, dünya nüfusuna oransal olarak yansımından başka bir şey değildir. Bu nedenle 1650 yılı sonrasında başlayan nüfuslanma olayı, yeryüzü bütününe ait olmayıp, lokal ölçülerdedir ve bölgesel özellikte bir olaydır.

Bilindiği gibi günümüzün endüstrileşmiş ülkeleri endüstrileşme sürecine 1750 yılı sonrasında girmişlerdir. İlk olarak İngiltere'de başlayan endüstrileşme hareketleri, daha sonra Kıt'a Avrupasına, sonraları da Kuzey Amerika ve Avustralya Kıta'larına sıçramıştır. İşte bu kıtaların endüstrileşmeye sahne olan alanları aynı zamanda nüfuslanma hareketlerinin de görüldüğü alanlar olmuşlardır. Henüz 1650 yılında dünya'da nüfuslanma olayı hissedilir ölçülerde değildi ve tahmin edilen % 0.2 lik nüfus artışı bölgesel farklar göstermiyordu. Yani dünyada nüfus artışı yönünden nispeten homojenlik vardı. Ancak 1750 yılına gelindiğinde bu homojen durumun yavaş yavaş bozulduğu, o yılların gelişen ülkelerinde, diğer ülkelerde olduğundan daha hızlı bir nüfuslanmanın meydana geldiği gözlemlendi. Aşağıdaki istatistikte kaydedilen dönemde nüfuslanmanın seyri ve bölgesel farkları görülmektedir.

	Dünya Nüfusu	Endüstrileşen Ülkeler	Zirai Yapıya Sahip
	Artış hızı % 0	Nüfus Artışı % 0	Ülkelerde Nüfus Artışı % 0
1650-1750	3.4	3.4	3.4
1750-1800	5.0	6.2	4.7
1800-1850	4.3	8.3	3.1
1850-1900	6.8	11.0	5.3
1900-1920	6.5	9.2	5.2
1920-1930	10.7	9.1	11.1
1930-1940	11.1	8.5	12.8
1940-1950	11.0	3.5	14.4

1900 yılına kadar olan devrede dünya nüfus artışı yaklaşık % 0 6.8 civarında iken, endüstrileşmiş ülkelerde artış hızı % 0 10.5 derecesindedir. Yine aynı tarihlerde zirai ekonomiye sahip ülkelerde ortalama nüfus artışı dünya ortalamasının altındadır ve yaklaşık % 0 11 derecesindedir.

Kaydedilmesi gereken diğer bir durum, endüstrileşen ülkeler arasında da nüfuslanma derecesi bakımından farklar olduğudur. Örneğin İngiltere'de 1850 yılı civarında nüfus artış hızı % 0 17 iken, Kıta Avrupası Ülkelerinde aynı tarihlerde nüfuslanma ortalama % 0 11 derecesindedir.

O tarihlerde İngiltere'deki % 0 17 lik nüfus artışı hatta Kıta Avrupası ülkelerindeki % 0 11 lik değerler nüfuslanma fevkalade bir olay olarak değerlendirilmiştir. Çünkü böylesi değerlerde bir nüfus artışı ne o güne dek yaşanmıştır ve ne de aynı tarihlerde dünyanın diğer bölgelerinde böylesi değerlere rastlanmıştır. Bu dönemde nüfuslanmanın dikkat çekici bir olay olması yalnızca endüstrileşen ülkelerde farkedilir olması sonucudur.

1900 yılını takip eden dönemde endüstrileşen ülkelerde seyreden hızlı nüfuslanma giderek önemini kaybeder olmuştur. Nitekim 1950 yılında bu ülkelerde nüfus artışının hızı ortalama % 0 3.5 tur. Oysa aynı yılda dünya nüfus artışının derecesi % 0 8 dir. Bunun nedeni 1900 yılına kadar nüfuslanma hareketine fazlaca katılmamış zirai karakterli ülkelerin yavaş yavaş nüfuslanma olayına katılmış olmalarıdır. Bu ülkeler 1950 sonrasında tekrardan yeni boyutlar kazanan dünya nüfuslanmasının kaynak alanları durumundadırlar. Bu nedenle 1950 sonrası devre, nüfuslanma açısından ayrıca öneme sahiptir ve ayrı bir bölüm olarak aşağıda ele alınmıştır.

1950 SONRASI NÜFUSLANMA HAREKETLERİ

1950 yılı sonrası nüfuslanma olayı, bu yıla kadar olan nüfuslanma olaylarından gerek hızı gerekse meydana geldiği bölgeler açısından büyük fark gösterir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmekte olan ülkeler olarak bilinen ülkelerde nüfuslanma derecesi çok kısa sürelerde büyük gelişme göstererek 1980 yılına gelindiğinde % 0 30-33 seviyesine kadar yükselmiştir. Aynı yıl için dünya nüfus artışı hızının % 0 19 olarak görülmesi, Gelişmekte olan Ülkelerdeki

kaydedilen bu yüksek nüfus artışının sonucudur. Oysa aynı yılda gelişmiş olarak kabul edilen ülkelerin hemen hiç birinde nüfus artış hızı % 0 10 un üzerinde değildir. Bu ülkeler topluluğunda ortalama nüfus artışı değeri ise ancak % 0 6 civarındadır. Yine bu Gelişmiş Ülkelerde dünya nüfusunun 1/4 ününün yaşıyor oluşu, nüfuslanmanın en büyük ölçüde Gelişmekte Olan Ülkelerden kaynaklandığını ayrıca ortaya koymaktadır.

Nüfus artışlarının ülkelerin ekonomik yapıları ile yakın ilişkisi olduğu açıklamalar sonucu ortaya çıkıyor. Gelişmiş ülkelerde ölümlerin azalması sonrasında doğumların da aynı istikamette düşmesi, bu ülkelerde nüfus artış hızının gerilemesine hatta bunlardan (Batı Almanya ve İngiltere) durmasına yol açmıştır.

Doğumların azalması ülkelerin endüstrileşme sonrasında sahip oldukları sosyo-kültürel gelişmelerle yakından ilgilidir. Bu noktaya gelinmesi ise oldukça uzun bir süreye ihtiyaç gösterir. Örneğin günümüzün gelişmiş ülkelerinde endüstrileşme ile başlayan nüfuslanmanın tekrardan yavaşlaması ve bugünkü seviyesine gelmesi en az 200 yıl gibi uzunca bir süreye ihtiyaç göstermiştir. Oysa günümüzde hızlı nüfuslanmanın ortaya çıkış tarihi 1950 dir. Nüfuslanmanın görüldüğü ülkeler ise gelişmekte olan ülkelerdir.

Bu ülkelerde bir süre sonra ekonomik gelişmelerin amaçlanan noktaya geldiği varsayılrsa dahi, sonraki etapta gerçekleşeceği düşünülen sosyo-kültürel gelişmelerin meydana gelmesi çok daha ileri tarihlerde olacaktır. Bu süre içinde nüfus bu günkü hızını çok az bir farkla da olsa koruyacaktır. Günümüzde yaklaşık 5,5 milyar nüfus olduğu düşünülürse nüfus artışı nisbi bir gerileme gösterse dahi, her yıl artan nüfusun mutlak miktarı yine de önemli boyutlarda olacaktır. Bunun mevcut nüfusa katılımı ile dünya nüfusu çoğalmını önemli ölçüde devam ettirecektir.

Yapılan tahminler özellikle gelişmekte olan ülkelerde çok yüksek derecede seyreden nüfus artışının uzun süre devam edemeyeceğini ortaya koyuyor. Ancak ne var ki, günümüzde ortalama % 0 25 derecesinde seyreden bu nüfuslanma ile bu ülkelerde nüfus 35 yıl sonra iki katına ulaşacaktır. Dünya nüfusunun yaklaşık 3/4 ünün bu ülkelerde yaşadığı göz önüne alınırsa, bu ülkelerdeki nüfus artı-

ğının dünya nüfusunu arttırmada ne denli önemli etkiye sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

1950 sonrası nüfuslanma hareketlerinde gelişmiş ülkelerin katkısı ise giderek zayıflamaktadır. 1980 yılı değerlerine göre endüstrileşmiş ülkelerde nüfus artışı ortalama % 0.6 civarındadır. Ayrıca yine bu ülkelerdeki nüfus, dünya nüfusunun ancak 1/4 ü civarındadır. Böylece endüstrileşmiş ülkelerde bir taraftan nüfuslanma hızının gerilemesi diğer taraftan toplam nüfusun azlığı bu ülkelerin dünya nüfuslanmasındaki etkisini en aza indirmiştir. Bu durumda gelişmekte olan ülkeler dünya nüfusunu arttırmada giderek önemleri artan ülkeler topluluğu durumuna gelmişlerdir.

Kendileri gelişmediği halde, gelişmiş ülkelerin olanaklarının kullanılması ile ölümlerin hızla düştüğü bu ülkelerde doğumların eski yüksek seyrini koruması, hatta bazılarında doğum oranlarının eski seviyesinde üzerine çıkması bu ülkelerde yüksek nüfuslanmanın tek nedenidir. Nüfus artışında tekrardan bir denge halinin meydana gelmesi doğumların azalması ile ancak mümkün olacaktır ki henüz bu ülkelerde bu yolda bir başarı elde edildiği gözlenmemektedir. Yapılan tahmini değerlendirmelerle gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışında nisbi gerilemeler ancak 2000 yılı sonrasında olabilecektir. Ancak bu gerileme dünya nüfusunun 10 milyar'a ulaşmasını engelleyemeyecektir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Clarke, J. 1971. Population Geography and the Developing Countries, New-York.
- Esin, U. 1969. Kuantitatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği, İst. Üniv. Edeb. Fak. Yay., No. 1427, İstanbul.
- Tanoğlu, A. 1968. Ziraat Hayatı, İst. Üniv. Coğr. Enst. Yay., No. 8, İstanbul.
- Trewartha, G.T. 1969. a Geography of Population: World Patterns, University of Wisconsin.
- Stanford, Q.H. 1972. The World's Population, Problems of Growth, Oxford University Press, New-York.
- The World Bank. 1980. World Development Report, Washington, D.C.